

Latvijas Nacionālās bibliotēkas pastāvīgā ekspozīcija “Grāmata Latvijā” iepazīstina ar Latvijas grāmatniecības vēsturē nozīmīgām tēmām. Aicinām iepazīties ar dažām no tām. Ja rodas jautājumi vai komentāri, raksti gramata.latvija@lnb.lv!

Lai izpildītu praktiskos uzdevumus, tev vajadzēs vairākas zīmēšanas lapas, parasto zīmuli un krāsas pēc izvēles (zīmuļus, krītiņus, guašu vai akvareļa krāsas).

Uz jautājumiem atbildi, kā esi vienojies ar skolotāju – raksti citā dokumentā vai kā komentārus pdf failā, vai arī atbildi mutiski.

Grāmatu ilustrācijas cauri gadsimtiem

Grāmatas saturs atklājas, ne tikai lasot burtus, bet arī skatoties attēlus. Attēlus grāmatā sauc par ilustrācijām. Grāmatu pirmsākumos tikai nedaudz cilvēku mācēja lasīt, un ilustrācijas ne tikai padarīja grāmatu skaistu, bet arī palīdzēja lasītnepratējiem saprast grāmatā rakstīto. Dodies nelielā ceļojumā ilustrāciju pasaulē!

Ar roku zīmētas ilustrācijas

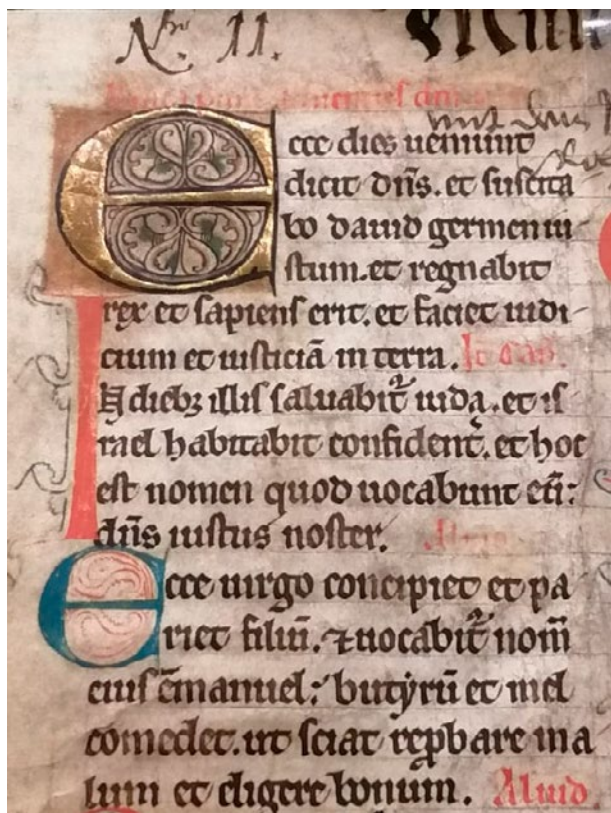
1. attēls. *Horae Beatae Mariae Virginis*. Francija, 15. gs. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Vissenākās grāmatās, kas saglabājušās Latvijas zemē, ir pilnībā gatavotas ar rokām. Senās grāmatas sauc par **manuskriptiem**. Latīņu valodā *manu* ir roka un *skript* nozīmē rakstīt.

Attēli manuskriptu grāmatās ir spilgti un krāsaini. Tos darbnīcās radīja īpaši apmācīti meistari. Piemēram, šis attēls lūgšanu grāmatā (1. attēls) ļāva lasītājam it kā pašam būt klāt rādītajos notikumos.

Košās krāsas senajās grāmatu ilustrācijās ir paštaisītas no dabīgiem materiāliem – augiem, minerāliem un dārgmetāliem, piemēram, īsta zelta. Apskati 2. attēlu, vai pamanīji zelta krāsu? Tā ir ļoti plāna īsta zelta lapiņa, kas pielīmēta pie grāmatas lapas ar dabīgu līmi.

1. Iztēlojies, ka tev nav ne flomāsteru, ne zīmuļu, ne guašas un akvareļu krāsu. Uzraksti, no kādiem savā apkārtnē pieejamiem materiāliem un lietām tu varētu iegūt krāsas! Meklē dārzā, ledusskapī un garšvielu plauktiņā.

2. attēls. *Antiphonarium*. Rietumeiropa, 13. gs. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka.

Senajos manuskriptos īpaši izcēla dažu vārdu sākumburtus, parasti nodaļas vai rindkopas sākumā. Šādus lielākus, izrotātus burtus sauc par iniciāļiem, un tiem bija gan dekoratīva, gan arī praktiska nozīme. Tie grāmatām lika izskatīties greznākām, kā arī palīdzēja viegli atrast atsevišķu teksta daļu sākumu.

2. Dažreiz iniciāļus papildina attēli jeb ilustrācijas. Uzraksti, kas, tavuprāt, attēlots šajā ilustrācijā (3. attēls)! Uzzīmē sava vārda iniciāli un papildini to ar ilustrāciju!

3. attēls. *Psalterium Davidis*. Rietumeiropa, 13. gs. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka.

Pirmās iespiestās ilustrācijas

Aptuveni pirms 600 gadiem grāmatas vairs nerakstīja ar roku, bet sāka iespiest ar presi. Arī ilustrācijas vairs nebija jāzīmē ar roku, tās varēja pavairot ar iespiedpreses palīdzību. Attēlu spoguļrakstā iegravēja cietā materiālā – sākumā tas bija koks, vēlāk arī metāls. To noklāja ar krāsu un pēc tam līdzīgi kā ar zīmogu nospieda uz papīra. Šo tehniku sauc par grafiku. Sagatavošanas darbi grafikai bija ilgi un sarežģīti, toties šādi vienreiz iegravētu ilustrāciju varēja pavairot daudzus eksemplāros.

4. attēls. Paul Oderborn. *Vier Predigten von dem bogen Gottes in den Wolken*. Rīga, 1591.

3. Apskati pirms vairāk nekā 400 gadiem tapušo pilsētas skatu (4. attēls) – tā ir pirmā Rīgā drukātā Rīgas panorāma. Šis ir kokgrebums – grafikas veids, kurā zīmējums pirms drukāšanas tiek iegrebts kokā. Atrodi attēlu ar mūsdienu Rīgas panorāmu un salīdzini ar šo. Uzraksti, kā pilsēta ir mainījusies četru gadsimtu laikā!

Šajos laikos iespiest mācēja tikai melnbaltus attēlus. Bet, ja grāmatas īpašnieks vēlējās krāsainu ilustrāciju, viņš savu grāmatu iedeva īpašam meistaram, lai tas attēlu izkrāso. Šādu izkrāsotu ilustrāciju vari redzēt 5. attēlā.

5. attēls.
Hartmann Schedel.
Liber chronicarum.
Nirnberga, 1493.

Pirmās ilustrācijas bērniem

Visas ilustrācijas, kuras tev parādījām līdz šim, atrodamas baznīcas grāmatās par Dievu. Tās bija paredzētas vairāk pieaugušajiem, nevis bērniem. Senos laikos vispār nebija īpašu, tieši bērniem izdotu grāmatu. Cilvēki mācījās lasīt no Bībeles un citiem baznīcas tekstiem.

Pirms nedaudz vairāk kā 200 gadiem mācītājs un skolotājs Gothards Frīdrihs Stenders, kuru dēvēja par Veco Stenderu, izveidoja pirmo tieši bērniem paredzēto ilustrēto grāmatu latviešu valodā. Šo grāmatu sauc par “Bildu ābici” (mūsdienās mēs teiktu – bilžu ābeci), un bērni no tās mācījās lasīt. Katram burtam Vecais Stenders sacerēja dzejolīti un uzzīmēja ilustrāciju. Visas ilustrācijas tika iespiestas uz vienas lapas, tās bija pēcāk jāizgriež, jāielīmē pie attiecīgā dzejoļa un jāizkrāso (6. attēls).

6. attēls. Gothards Frīdrihs Stenders.
Bildu ābice. Jelgava, 1787.

4. Vecā Stendera dzejolīši mācīja bērniem ne tikai lasītprasmi, bet arī tā laika izpratni par labu uzvedību. Pats pirmais no tiem atbilst burtam “ā” un stāsta par labu mācīšanos. Uzzīmē mūsdienīgu ilustrāciju šim senajam pantiņam!

Āboli ir bērniem dāvāti,
Kas pie grāmatām ir mudīgi.

Pirmās drukātās krāsainās ilustrācijas

Pirmās bilžu grāmatas bērniem latviešu valodā parādījās pirms apmēram 150 gadiem. Tolaik krāsainos attēlus parasti iveda no Vācijas un ielīmēja grāmatās. Šo pasakas “Sniegbaltīte” izdevumu rotā košas ilustrācijas (7. attēls), kas laikos, kad nebija ne televīzijas, ne filmu, ne interneta, uz bērniem atstāja īpaši spēcīgu iespaidu. Ilustrācijās, tāpat kā rakstītā tekstā var attēlot dažādas brīnumainas lietas, kuras dzīvē nemaz nav iespējamās.

Šīs ilustrācijas veidotas litogrāfijas tehnikā – tas ir grafikas veids, kurā zīmējumu neiegravē kokā vai metālā, bet veido uz gludas akmens virsmas. Litogrāfijas tehnikā attēlus varēja iespiest vēl lielākā skaitā un krāsainus.

7. attēls. Sniegbaltīte: jauka pasaciņa par derīgu laika kavēkli un pamācīšanu bērnu gados. Jelgava, 1877.

Reālistiskas ilustrācijas

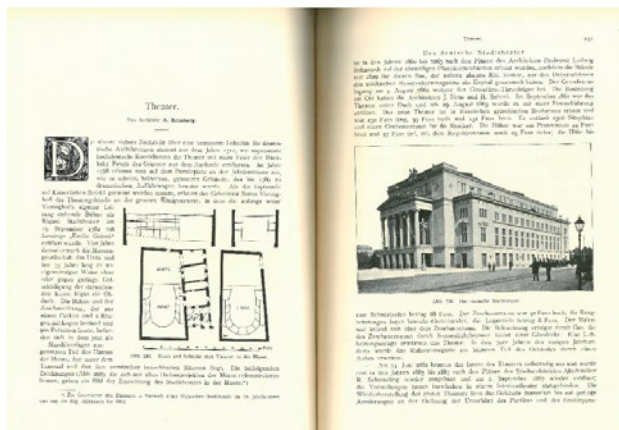

8. attēls. *Neue Bilder Gallerie für junge Söhne und Töchter*. Berlīne, 1796.

Ilustrācijas, īpaši krāsainas, piesaista uzmanību. Tajās pasauli var attēlot ļoti tuvu īstenībai jeb reālistiski. Ar šādu attēlu palīdzību cilvēkus var izglītot, iepazīstinot ar lietām, kuras tie iepriekš nav redzējuši vai kārtīgi izpētījuši.

8. attēls ir no grāmatas, kas iepazīstināja ar kartupeļiem, to izskatu un audzēšanu. Kad kartupeļus iveda no Amerikas, Latvijas cilvēkiem tie bija nepazīstami, tāpēc viņi negribēja tos ne audzēt, ne ēst. Bet šādas grāmatas palīdzēja mūsu senčiem kartupeļus iepazīt un saprast, ka tie ir noderīgi. Attēlā redzami kartupeļu laksti kopā ar dažādiem kukaiņiem.

9. attēls. *Riga und seine Bauten*. Rīga, 1903.

Kad tika izgudrota fotogrāfija, to sāka izmantot arī grāmatu ilustrēšanai. Šādas grāmatas parasti ir par patiesiem notikumiem, īstām vietām un cilvēkiem. Piemēram, 9. attēlā redzamā grāmata ir par dažādām Rīgas celtnēm. Mūsdienās tā ļauj ieraudzīt, kā Rīga izskatījās pirms vairāk nekā 100 gadiem. Vai pamanīji, ka arī šajā grāmatā ir dekoratīvs pirmais burts?

5. Atrodi savā grāmatplauktā kādu grāmatu, kas ilustrēta ar fotogrāfijām. Uzraksti, par ko ir šī grāmata. Kā fotogrāfijas papildina grāmatā rakstīto informāciju?

Pazīstamas ilustrācijas

Līdz ar jaunu drukas tehnoloģiju attīstību grāmatas ar visdažādākajām ilustrācijām vairs nav retums un ir pieejamas ikvienam. Mūsdienās grāmatu mākslinieks jeb ilustrators attēlus var radīt ļoti daudzveidīgās tehnikās – zīmēt ar zīmuļiem, krītiņiem vai tušu, gleznot ar akvareļiem vai guašu, fotografēt, veidot kolāžas tehnikā vai datorgrafikā. Mākslinieka veidotie attēli pēc tam tiek īpaši apstrādāti un kopā ar grāmatas tekstu tipogrāfijā iespiesti ofseta vai digitālās drukas tehnikā.

Bieži tieši ilustrācijas ir iemesls, kādēļ grāmatu neizmirstam. Kopš bērnības iemīļotas grāmatas tiek nodotas tālāk bērniem un mazbērniem.

6. Veic aptauju savā ģimenē, klasē vai draugu lokā. Pieraksti trīs bērnu grāmatu nosaukumus, kuru ilustrācijas cilvēkiem palikušas atmiņā!

10. attēls. Jāņa Jaunsudrabiņa zīmējums “Dārtīte”, 1910–1914. Papīrs, tuša. 13,6 x 19,2 cm. Ilustrācija “Baltajai grāmatai”. Latvijas Nacionālā mākslas muzeja krājums.

Reizēm rakstnieks ir arī savas grāmatas ilustrāciju autors. Jānis Jaunsudrabiņš sarakstīja “Balto grāmatu” un pats ilustrēja to (10. attēls). Grāmatā viņš stāsta par savu bērnību. Autors ilustrācijās atdarinājis bērniem tipisku zīmēšanas veidu un zīmējis tikai ar līniju. Lai ilustrācijas būtu izcilas, tām ne vienmēr jābūt tehnoloģiski sarežģītām. Būtiskākais ir, kā tās spēj papildināt un izcelt grāmatas kopējo vēstījumu un atbilst tās mērķim. Jāņa Jaunsudrabiņa šķietami vienkāršās ilustrācijas ieguvušas augstāko atzinību un iekļautas Latvijas Kultūras kanonā.

10. attēls. Margarita Stāraste. Zīļuks. Rīga, 1982.

Arī Margarita Stāraste saviem darbiem bija gan teksta, gan ilustrāciju autore. Ar viņas grāmatām izauguši vairāku paaudžu bērni ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs. Guaša un akvareļa tehnikā veidotajās košajās ilustrācijās ar smalki izzīmētām detaļām viņa dzīvē sastopamus dzīvniekus, augus un kukaiņus pārvērš brīnumainas pasaku valstības iemītniekos. Īpaši populāra ir Margaritas Stārastes pasaka par Zīļuku (10. attēls).

11

11. attēls. Ernesta Hovarda Šeparda ilustrācija. Alans Aleksandrs Milns. Lācītis Miks ceļ māju. Rīga, 1938.

12. attēls. Margaritas Kovaļevskas ilustrācija. Alans Aleksandrs Milns. Lācītis Miks ceļ māju. Rīga, 1938.

Vienam tekstam var būt arī atšķirīgas, dažādu mākslinieku radītas ilustrācijas. Parasti tā notiek, ja darbs tiek izdots atkārtoti, bet dažkārt arī vienā grāmatā tiek publicētas vairāku mākslinieku ilustrācijas. Tad lasītājs gluži neviļus izvēlas, kuri attēli labāk saskan ar viņa paša iztēli.

12

Līdzīgi kā slaveni cilvēki tiek daudz fotografēti, populāri grāmatu varoņi tiek zīmēti dažādos veidos. Viens no šādiem varoņiem ir lācītis Vinnijs Pūks. Pazīstamākais grāmatu par Vinniju Pūku ilustrators ir angļu mākslinieks Ernests Hovards Šepards, bet kādā Latvijā tapušā grāmatas izdevumā publicētas ne tikai viņa, bet arī latviešu mākslinieces Margaritas Kovaļevskas zīmētas ilustrācijas.

7. Salīdzini 11. un 12. attēlu un uzraksti, kuram Vinnija Pūka variantam tu dod priekšroku? Kāpēc? Vai esi redzējis vēl citus atšķirīgus Vinnija Pūka attēlojumus?

8. Apdomā visu, ko esi uzzinājis par ilustrācijām dažādos laikos un atšķirīgās grāmatās. Tagad iztēlojies, ka tu vari izdot vienu grāmatu. Tu esi gan tās teksta, gan ilustrāciju autors. Uzraksti, kāda veida grāmata tā būs (izglītojoša, pasaka vai varbūt – tavas bērnības atmiņas). Uzraksti grāmatas nosaukumu. Radi vienu ilustrāciju, izvēloties savas grāmatas saturam atbilstošāko tehniku un stilu (tas var būt melnbalts vai krāsains zīmējums vai arī fotogrāfija).
